

EVLIYA ÇELEBİ, ERZURUM VE KIŞ MEVSİMİ ÜZERİNE

Doç. Dr. Dilaver DÜZGÜN

Erzurum'un kışı ve soğuşundan bahsederken Evliya Çelebi'yi tanık gösterme alışkanlığı yaygındır. Sohbet konusunun soğuşa odaklandığı ortamlarda "Evliya Çelebi şöyle der" biçiminde bir giriş yapılır ve "ben Erzurum'da on bir ay yirmi dokuz gün kaldım. Yaz görmedim" sözleri aktarılır. Bir de damdan "dama atlarken kedinin boşlukta donduğu" biçimindeki olay yine Evliya Çelebi'nin tanıklığıyla dikkatlere sunulur. Evliya Çelebi'ye isnat edilen bu sözlerin doğru olup olmadığını belirlemek için başvuracağımız kaynak, doğal olarak Seyahatname adlı eserin kendisi olacaktır.

1611-1682 yılları arasında yaşamış olan ünlü seyyahımızın eserinin en son ve en güvenilir neşri, Yapı Kredi Yayınları tarafından 10 cilt halinde gerçekleştirilmiştir. Bu eserin ikinci cildinde Evliya çelebi, H. 1050 / M. 1640 yılı ile ilgili izlenimlerini anlattığı bölümde Erzurum'un soğuk bir diyar olduğunu söyler ve şunları ekler:

Efvâh-ı nâsda darb-ı meseldir kim bir dervişe "Kanden gelirsin?" derler, "Berf rahmetinden gelirim" der. "Ol ne diyârdır?" derler; "sovukdan Ere zulüm olan Erzurûm'dur" der." Anda yaz geldiğine râst geldin mi?" derler. Derviş eydür: "Vallahi on bir ay yigirmi tokuz gün sâkin oldum, cümle halkı yaz gelir derler, ammâ görmedim" der. (s. 109)

Evliya Çelebi, arkasından şunları anlatır:

Bir kerre bir kedi bir damdan bir dama pertâb ederken mu'allakda donup kalır. Sekiz aydan Nevrûz-ı Harzemşâhî geldikde mezkûr kedinin donu çözülüp mırnav deyüp yere düşer. Meşhûr latife-i darb-ı meseldir. (s. 109)

Bu ifadelerden şunu anlıyoruz: Evliya Çelebi, "ben Erzurum'da on bir ay yirmi dokuz kaldım. Yaz görmedim" demiyor. Bunun, halk arasında anlatılan bir "darb-ı mesel" olduğunu açıkça söylüyor. Yaygın şekliyle "darb-ı mesel" in "atasözü" anlamıyla kullanıldığını ve Seyahatname'nin çeşitli yerlerinde "fikra, kısa hikâye" anlamıyla yer aldığını dikkate alırsak Evliya Çelebi'nin anlattığı olayı bir fikra olarak aktardığı anlaşılır.

Evliya Çelebi, "kedinin damdan dama atlarken boşlukta donup kaldığı" olayının da yine meşhur bir latife-i darb-ı mesel olduğunu söylüyor.

Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat adlı eserinden "latife"nin anlamına bakınca bu kelimeye "güldürecek tuhaf ve güzel söz ve hikâye, şaka" biçiminde karşılık verildiğini görüyoruz. Demek ki Evliya Çelebi, anlattığı her iki olayı, yaşanmış gerçekler olarak değil, halk arasında anlatılan fıkralar biçiminde takdim ediyor. Fakat nedense gezip gördüğü yerlerle ilgili izlenimlerini biraz abartılı ifadelerle ortaya koymasına sıkça rastlanan Evliya Çelebi'nin burada da aynı şeyi yaptığı zannediliyor.

Bu konuda dikkat çeken noktalardan biri de Evliya Çelebi'nin soğukla ilgili tespitlerine önem verilmesine rağmen onun Erzurum'la ilgili başka tespitlerinin göz ardı edilmesidir. Oysa Evliya Çelebi, Erzurum'un XVII. yüzyıldaki sosyal ve iktisadi hayatıyla, insan tipiyle, doğal güzellikleriyle ilgili fikra olmayan, bizzat gözleme dayanan dikkatlerini de sıralar. Kar, Erzurum'la bütünleşen bir güzelliktir, ama başka güzelliklerin varlığını da unutmamak gerekir.

Örneğin, Erzurum'da gördüğü çeşmeleri "zülâl-i cân", "sebîl-i hayât-ı cân" ve "çeşme-i âb-ı revân" biçiminde takdim eden Evliya Çelebi, "kal'a-i Erzurûm içre Cennetbınarı derler bir aynu'l-hayâtdır, çoğu andan nûş ederler kim âdeme hayât verir" (s. 106) sözleriyle ünlü Cennet Çeşmesini dikkatlere sunar, diğer çeşmelere değinir, Fırat'ın kaynağının Erzurum'da olduğunu belirtir ve bu nehrin kutsiyetini anlatır.

Darü'l-kurra, darü'l-hadis, darü't-ta'lim ve mekteb-i sıbyan gibi bilim ve eğitim kurumlarını sayar, "ehl-i ilm ve ulemâsı ve musannif ve mü'ellifi ve şu'arâları fesâhat u belâgat üzre söze gelseler kelâm-ı örfiyyede talâkat-ı lisânları olup bedî'ul-beyân ve fasîhu'lisân kelimât eder erbâb-ı ma'ârifleri vardır" (s. 108-109) şeklinde alim, sanatkâr ve söz üstatlarından övgüyle bahseder. Erzurum'da bilimsel çalışmaların verimliliği hakkında ise "netice-i kelâm, tahsîl-i ulûm edecek diyardır" (s. 106) değerlendirmesini yapar.

Evliya Çelebi'nin Erzurum'daki ekonomik canlılığı dikkatleri sunan şu tespitleri de ilginçtir: "Cümle sekiz yüz dükkândır. Ve dörd kapulu ve kârgîr kubbeli bir ma'mûr bedesteni var. Sarrâchânesi ve kazzâzları ve kuyumcuları ve terzileri ve sipâh bâzârı ve tahta'l-kal'ası gâyet müzeyyendir. Darbhânesi Erzincan kapusu kurbundadır." (s. 107-108)

Evsaf-ı Eğerlidağ başlığı altında ise Palandöken'i anlatır: "Bu dağda cemî'î hukemâ edviyeleri olur. Şükûfe-i tûtyâ râyihâsından âdemin dimâğı mu'attar olur." (s. 109) sözleriyle rengârenk ve hoş kokulu çiçeklerden, hekimlikte kullanılan bitkilerden bahseder.

Bir başka yerde Erzurum'daki sebze üretimini söz konusu ederek bostanlarında kavun, karpuz, lahana, patlıcan ve çiriş yetiştirildiğini belirtir.

Bu yazının sınırlarını zorlayacak birçok ayrıntıyı okuyucularımızla paylaşmanın güçlüğüne tahmin edersiniz. Bu nedenle Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin mümkünse tamamını, hiç olmazsa Erzurum'la ilgili bölümlerini bu gözle yeniden okusak iyi olur diye düşünüyorum.

KAYNAKLAR

- * Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, 2. Kitap, (Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999
- * Ferit Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara 1990

Yazının yayımlandığı yer: Erzurum Gazetesi, 30 Ocak 2009